

## ПРИЛОЗИ

### КА ПРОБЛЕМУ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ТОПОНИМА „ФОЈНИЦА“

Међу топониме у Босни и Херцеговини који привлаче пажњу истраживача без сумње спада и назив мале али добро познате средњовјековне варошице Фојнице. Њен назив нас тјера да га вежемо за оне бројне, добро познате идентичне топониме разасуте по читавом средњем и источном Медитерану, који су до нас допрли у разним графичким варијантама, као нпр.: Phoenice, Phoinike, Phoinikus, Phoenika, Phoinix и сл. С обзиром на прилично комплексну појаву ових топонима, у читавом овом проблему нас интересира евентуална веза нашег топонима са осталим, сличним или потпуно идентичним, разасутим по разним крајевима Медитерана.

Данас се опћенито, скоро потпуно засигурно узима да се све графичке варијанте које су изведене из основе Фоиник — вежу за фенички језички коријен, а тиме и за фенички удио у процесу оснивања дотичних насеља. У томе погледу наша сазнања су темељена како на основи резултата археолошких истраживања у разним крајевима Медитерана, тако и на савременим литерарним вијестима. Какогод митолошка предања тако и повијесне или археолошке чињенице јасно нам показују да су управо Феничани били главни субјект у преношењу, инсталирању или креирању тих топонима у читавом медитеранском подручју, као резултат њиховог развијеног поморско-трговачког дјеловања. Да бисмо, евентуално, доказали неку сродност између топонима наше Фојнице са осталим сличним, а тиме и неку везу са Феничанима, узет ћемо у обзир све елементе који би нам у томе помогли. Прво, то је митска грађа, а затим археолошки материјал који даје нешто бољи увид у дотични проблем.

О стварним, и то најранијим везама Феничана са Балканским полуотоком налазимо реминисценцију и у старогрчким митовима. За наше питање има посебну вриједност онај познати мит о Зеусовој отмици Еуропе, који укратко гласи овако:

Краљ Агенор, син Посејдона и Либије, имао је бројну дјецу међу којим и кћерку Еуропу. У њу се заљубио Зеус, а потом је отео. Ожалостњени отац шаље своје синове у свијет да трагају за сестром, с налогом да се не враћају кући без ње.

Између њих, нас интересирају два. Један од њих био је Фојникс, за којег мит каже да се након очеве смрти вратио у домовину, до тада звану Канаан, која се потом по њему почела називати Phoenicia (Фениција). Други јесте Кадмо. За њега прича каже да је након дугих лутања дошао у Грчку (Веосија) и ту основао град Тебу. Но, по налогу пророчанства морао је напустити тај град и отићи међу илирске Енхелејце, којима је постао краљ. Ту је са женом Хармонијом добио сина именован Илириос, који је касније постао родоначелник Илира. Тако каже прича. Но, из свега тога ми можемо извући слиједеће закључке: ране везе Феничана са народима Балканског полуотока познате су нам тек у форми митова, а што је још важније, та традиција настоји довести Феничане у непосредни контакт са Илирима. Даље, већ митска традиција доводи њихово присуство код Илира. Овога пута то би се, јамачно, односило на јужноилирске земље, тј. доњи Јадран са ужим залеђем.

О стварним везама Феничана са Балканским полуотокком, или конкретније са подручјем које непосредно граничи са регионом гдје се налази наша Фојница, говори нам и археолошки материјал. Ти материјални докази о присутности Феничана, односно њиховом јаком културном утјецају на становнике ових крајева, свакако представљају одјек времена када су Феничани, давно прије Грка, били успоставили тзв. таласократију на ширем подручју Медитерана.

Појава Феничана на Медитерану, као поморске силе, пада у вријеме када се почела гасити једна друга медитеранска поморска сила, а то је Крета (кретска таласократија). Како је познато, до тога долази под конач II миленија. Тек тада Феничани почињу својом експанзијом, продирући у све дубине Медитерана. Управо из тога времена познати су нам неки догађаји који су временом добили форму митова. Сасвим је схватљиво да су ти контакти постали интензивни особито са грчким свијетом па, без сумње, из тога времена потјечу и предања о Зеусу и Еуроци, Кадму и сл. Међутим, ту проблематику ми ћемо свести на ону мјеру која се може повезати са Илирима и илирским територијем. До сада смо тај однос видјели само кроз старогрчка предања, међутим, како смо већ споменули, постоје и друга свједочанства која ће нам бацити више свјетла на ово наше питање.

Наиме, ријеч је о налазима познатих тзв. „албанско-далматинских“ бојних сјекира за које је установљено да се типолошки могу довести у сасвим блиску везу са идентичним налазима на Блиском истоку, поглавито са онима из Сирије и Палестине.<sup>1</sup> Од локалитета у илирским земљама гдје се јављају те сјекире, најпознатији су ови: Ситно код Сплита, Заврх код Никшића, градина Кулина, Котор, Петровац на Мору, Ливаде, Пе-

<sup>1</sup> R. Daussaud, *Haches à douille de type asiatique*, Syria XI, (1930), p. 245—271.

сбари и др. У новије доба налази су знатно бројнији.<sup>2</sup> Из прегледа ових локалитета видимо да се круг налаза на сјеверу ограничава са висином Сплита, а на југу са Епиром. Раније се сматрало да су ови налази ограничени углавном на обално подручје, но најновији налази оповргавају ту тврдњу, како се види и из наведених локалитета. Оно што је од посебне важности јесте чињеница да су налази ових сјекира у другим крајевима Европе сасвим непознати, па тако и на супротној обали Јадрана, на талијанском тлу.<sup>3</sup> То значи да смо у овоме случају у изналажењу аналогија и веза упућени једино на земље Блиског и Средњег истока. Из ове области најсроднији типови су означени они који потјечу из Бејсана у Палестини,<sup>4</sup> што нам даје могућност да извучемо важан закључак о блиским везама Балканског полуотока и Палестине, односно Фениције. Слиједеће важно запажање јесте то да се тај албанско-далматински тип сјекира на илирском подручју јавља нагло, изненада, да не постоји претходна еволутивна варијанта, и да саме за себе представљају локалну варијанту у своме развоју. Из тога запажања произлази закључак да су те сјекире на илирском тлу рађене под веома јаким културним утјецајем са Истока, и то у одређеним временском раздобљу, јер како се нагло јављају, након одређеног времена тако исто нагло и нестају. Тко су били ти трговци који су донијели прототипове тих сјекира у ове крајеве? С обзиром на њихово подријетло, доб и друге важне околности под којим се јављају, једини одговор би био да су то били Феничани. Налази из Бејсана у Палестини опћенито се датирају у раздобље од XV—IX стољећа ст.е.<sup>5</sup> То вријеме управо одговара феничкој трговачкој и поморској експанзији, и с обзиром на све то, могло би се с правом претпоставити да су Феничани имали своја трговачка упоришта и на илирској обали од куда су дјеловали и ступали у трговачке контакте и са оним илирским племенима која су живјела нешто дубље у обалном залеђу.

У вези с нашим топонимом можемо претпоставити да су фенички трговци из својих обалних трговачких упоришта већ веома рано почели залазити све чешће на териториј обалног залеђа, па тако и на подручје данашње Босне, те да су временом и у тој области такођер основали које своје слично упориште. Разлога за то је било сасвим довољно, тим више ако је у

<sup>2</sup> R. Vulpe, *Les haches de bronze de type albano-dalmate et le règne de Cadmos chez les Enchéleens*, Istros I. Bucarest 1934, p. 46; Sr: M. Гарашанин. О проблему секира јадранског типа — поводом секире из Синаја на Космету, Археолошки весник VI. 2. (1955), p. 227 и д. Исти аутор: *Историја Црне Горе*, књ. 1, Титоград 1967, p. 65 и д.

<sup>3</sup> D. Culpe, о.с., p. 48.

<sup>4</sup> MM. Alan Rove, *The Museum Journal*, Philadelphia XVIII, (1927), March, p. 17; Блиске, заправо идентичне везе албанско-далматинских сјекира са онима из Бејсана, доказане су и од других археолога, ср: P. Couissin, *Sur quelques armes antiques récemment découvertes*, Rev. Archéol. I, (1928), p. 265, ф. 13.

<sup>5</sup> R. Vulpe, о.с., p. 49.

питању управо териториј Босне гдје се налази Фојница. Основни разлог који је могао привући Феничане у Босну јесте њезино изванредно рудно богатство са центром у самој фојничкој околици. Опће је позната ствар да Босна представља најбогатија балканска рудишта са богатим лежиштима злата и сребра или било које друге руде чија је експлоатација била добро позната старим народима, па тако и Феничанима. Да бисмо везе овог дијела Босне довели у однос са Феничанима опет ћемо се позвати на археолошки материјал, односно на оне налазе бојних сјекира тзв. албанско-далматинског типа. Како смо већ рекли, чисти тип ових сјекира сусреће се поглавито на обалним илирским локалитетима. Међутим, оне су биле и те како добро познате илирским племенима која су живјела нешто дубље у залеђу, и то поглавито оним са територије Босне. Најбољи примјер, односно доказ, јесу налази са локалитета Дебело Брдо код Сарајева. На овдашњим сјекирама јасно се запажа вјерна имитација албанско-далматинског типа,<sup>6</sup> за које се може поуздано рећи да саме за себе представљају даљњу, посебну варијанту тих сјекира. Како је доказано, на Дебелом Брду је била веома развијена металуршка активност и цвјетала је производња металних израђевина. Тамо су откривене талионичарске направе, већи број полуизрађевина, сировог материјала и сл.<sup>7</sup> Ту појаву је лако схватити ако се подсјетимо да се у непосредној близини Дебелог Брда налазе најпознатији босански рудници, те и овдашњи налази варијаната бојних сјекира феничког типа имају своје пуно оправдање, а тиме и непосредне везе са оригиналима. Истина, налази сјекира са Дебелог Брда датирају из знатно каснијег раздобља, тј. из касног жељезног доба; међутим, у томе се види још јача културна традиција коју су Феничани оставили на овдашње становништво. Да је тако било то нам свједоче и налази са једног другог познатог босанског локалитета који се налази нешто даље на сјеверу, односно у сјеверозападном дијелу Босне. То је локалитет Доња Долина. И на овоме локалитету пронађене су бројне сјекире које представљају варијанту феничког типа, као и оне са Дебелог Брда. Сјекире из Доње Долине су израђене од кости, али јасних типских форми којим се вежу за обалне албанско-далматинске налазе. Појава ових сјекира у овом дијелу Босне, а тиме и евентуалне везе са Феничанима, односно њиховим директним утјецајем, бит ће нам јаснија ако се подсјетимо да се ради о локалитету у чијој се непосредној близини такођер налазе богати рудници као што су и они око Фојнице. Зато неће бити пука случајност да се управо на овдашњим локалитетима јављају налази који носе јасан жиг феничких утјецаја, односно предметима који предста-

<sup>6</sup> R. Vulpe, *Prähist*, Zeitschrift XXIII, (1932), p. 132 и д.

<sup>7</sup> F. Fiala, *Izvjestaj o prekopavanju na Debelom Brdu kod Sarajeva*, GZM, VIII, (1896), p. 97—107. Исти аутор: WMBH, I. (1893), p. 38—72; GZM, VI, (1894), p. 107—140.

вљају имитацију истих које су донијели Феничани. У оба случаја имамо, дакле, појаву да су рударски производи представљали основни темељ веза овдашњег становништва и феничких трговаца. Злато и сребро је, без сумње, највише привлачило Феничане, и код босанских становника су га нашли у великим количинама, што је представљало основу и главни разлог њихове присутности на територији Босне.

Прва феничка упоришта налазила су се тик уз морску обалу, или сасвим нешто мало даље (Фојнике у Епиру), и тек у другој фази ће почети залазити дубље у унутрашњост, особито у рударска подручја. О експлоатацији босанских рудишта имамо доказа још из енеолитског доба. О томе је већ подоста писано,<sup>8</sup> и сви они који су о томе писали слажу се у закључку да су рударски производи средњобосанских племена представљали главни артикал у трговачкој размјени са осталим племенима или културним народима Медитерана. У томе погледу, ако је управо ријеч о старијем раздобљу које је непосредно претходило феничкој експанзији, важан је један налаз који и у овом случају потјече са Дебелог Брда код Сарајева, а који би се односио на културну размјену са микенским свијетом. Наиме, ријеч је о два керамичка уломка која су припадала микенској посуди, и без сумње да на овоме локалитету представљају импортирану робу. Суд о овим налазима недавно је дао један од бољих познавалаца микенске керамике, познати стручњак Националног музеја у Атини, Sakellarakis, који је у заједници са сарајевским археологом Здравком Марићем недавно објавио овај налаз.<sup>9</sup> То би био само један од доказа о развијеним културно-трговачким односима овог дијела Босне са медитеранским свијетом у бронзано доба, а који се темеље на дугој традицији из претходних повијесних раздобља, поглавито неолита и енеолита. Тим, већ утртим путовима касније су дошли и Феничани, а њихова прва, односно најранија појава на тлу Балкана, како смо видјели, обавијена је велом митова. Већ смо споменули да су неки од тих митова за нас посебно важни. По Фојниксу је и сама Фениција добила назив, а потом бројни градови, насеља или упоришта разасута по читавом Медитерану, за која се оправдано држи да су их основали Феничани. Мит о Кадму је за наше питање важан јер се ту говори чак о етничкој сродности Илира и Феничана.<sup>10</sup> Неке детаље овог мита мо-

<sup>8</sup> B. Walter, *Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosniens*, Sarajevo 1887; F. Koch, *Tetraedrit in Maškare kod Gornjeg Vakufa u Bosni*, GZM, IX, (1897), p. 505—509; M. Kišpatić i F. Tučan, *Slike iz rudarstva*, Matica hrvatska, Zagreb 1914; F. Tučan, *Naše rudno blago*, Matica hrvatska, Zagreb 1919; V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951; итд.

<sup>9</sup> J. A. Sakellarakis — Z. Marić, *Zwei Fragmente mykenischer Keramik vom Debelo Brdo in Sarajevo*, Germania 53, 1, Halband, Frankfurt 1975.

<sup>10</sup> O. Crusius, Cadoms, Roscher, *Lexikon d. grich. u. röm. Mythologie*, II, 1, p. 849 и д.; *Kadmo und Harmonia in Illyrien*; Latte, *Kadmos, Pauly-Wissowa, Real-Encycl.*, X, p. 1466 и д.; G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877, p. 15 и д.

гуће је доказати и у елементима илирске религије. То је култ змије који је код Илира био јако развијен, а по миту, Кадмо и Хармонија су се након смрти претворили у змије. О култу змије код Илира писано је већ подоста,<sup>11</sup> и коликије коријен тај култ ухватио види се из примјера што су га као таквог преузела и нека славенска племена након досељења на Балкан, па се у неким формама у појединим предјелима Босне и Црне Горе задржао све до данас.<sup>12</sup>

Из овог до сада изнесеног материјала можемо утврдити да постоје свестрани разлози на којима се темељи наша претпоставка да су Феничани осим илирске обале посјећивали или чак насељавали и јадранско залеђе. У овоме случају ту би спадала и Фојница, која им је могла **служити као мање упориште** односно станица у њиховој трговачкој мисији и дјеловању. За то, евентуалну, станицу у Фојници постојало је низ оправданих разлога, али је свакако први и најважнији био тај што је подручје гдје се налази Фојница представљало један од главних центара свих босанских рудишта за које смо рекли да су као такви први на читавом Балканском полуотоку и у овом дијелу Европе. Уз то, та рудишта су релативно доста близу морској обали, гдје су Феничани подизали своја прва упоришта, а тек каснија иста подижу на самим рудиштима, односно терену свог трговачког дјеловања, па би такав случај био и са Фојницом. Већ дужим временским контактима свакако да се указала реална потреба да се у самом мјесту размјене и продукције оснује једна станица, и као таква, с обзиром на њезине посјетиоце, односно фондаторе, добила је и адекватан назив, којег ми данас познајемо у сувременој топономастичкој форми **ФОЈНИЦА**, дакле са коријеном Фојниц (Фоиник), за који смо рекли да припада феничком језичком кругу.

Насеље које је носило овај топоним у строгом смислу се и не мора везати за феничку фондацију. Нема сумње да је на томе терену егзистирало већ од раније неко индигено насеље, и то вјеројатно на мјесту данашње Фојнице, које је временом, због учесталих посјета феничких трговаца, примило адекватан назив. Ако бисмо консултирали евентуални археолошки материјал са самог терена данашње Фојнице, на жалост, морамо изнијети констатацију да га скоро уопће нема, изузев спорадичних налаза који указују на источно подријетло, али који временски спадају у касније раздобље, те као такви за наше пита-

<sup>11</sup> Р. Марић, *Антички култови у нашој земљи*, Београд 1933, р. 31, 35 и д.; М. Гарашанин, *Историја Црне Горе I*, р. 181; А. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1974, р. 190.

<sup>12</sup> У неким селима средње Босне иданас се задржало вјеровање у тзв. „кућне змије“. Наиме, када се таква змија појави у кући, укућани то држе за велику срећу. Њихова појава је најчешћа у оставама, гдје се налазе залихе хране. У случају ако домаћица затекне змију да лоче млијеко или једе млијечне производе, сматра се да ће крава бити плоднија и дават ће више млијека.

ње немају никакву конкретну вриједност.<sup>13</sup> Исто тако треба споменути да сама Фојница као и њезина околица све до данас у археолошком погледу није ни дирнута, што свакако представља велики недостатак и празнину у изношењу конкретних доказа и закључака. С обзиром на тамошње изузетно рудно богатство које је могло привући Феничане, имамо један други примјер што је то значило за старе народе. Наиме, ријеч је о Римљанима. Када су они дошли у посјед овдашњих рудника, они су у ствари само наставили и проширили експлоатацију, те није невјеројатна Плинијева вијест која нам каже да су Римљани само у једном дану из тамошњих рудника добијали по 17 kg чистог злата.<sup>14</sup> У исто вријеме то нам доказује да су они и прије покорења ове провинције добро познавали средњобосанска златна рудишта. Ту спознају су наслиједили од старих народа, јер о везама становника егејског свијета са овдашњим племенима говоре нам бројни налази од којих су нпр. најпознатији они из Незакцијума у Истри, из Будве, али исто тако и са Дебелог Брда код Сарајева. Вјеројатно је и њима било добро познато босанско злато, и тим, већ уходаним путовима касније су дошли и Феничани, о чему је већ било ријечи. Ми смо нагласили да оне албанско-далматинске сјекире, мада имају прототипове у Палестини, који се датирају у временско раздобље између XV и IX стољећа ст. е., нису старије од XI стољећа, што се управо подудара са феничком таласократијом када долази до оснивања њихових бројних насеља по Медитерану.<sup>15</sup>

Већ је споменуто да се у разним подручјима Медитерана налазе бројни локалитети, односно стара насеља која носе сличан или идентичан топономастички облик наше Фојнице. Од свих тих локалитета, за наше питање је особито важно насеље које је носило назив Фојнике (Phoinike, Phoinice), које се налази у сјеверном Епиру, тј. у данашњој Албанији (данашње насеље Феники).<sup>16</sup> За то насеље се опћенито држи да му име као и постанак има директну везу са Феничанима. С обзиром на назив, а примјер Latte даје сасвим реалну претпоставку његовог односа са митом о Кадму и Хармонији.<sup>17</sup> Истраживач Уголини који је испитивао зидине Фојнике утврдио је, међутим, да они потјечу тек из V стољећа ст.е.,<sup>18</sup> али се мора додати да се тај закључак односи на здања која су саграђена на много старијој основи.

<sup>13</sup> Е. Имамовић, *Антички култни и војни споменици на подручју Босне и Херцеговине* (у тиску).

<sup>14</sup> О томе: Е. Имамовић, *Експлоатација злата и сребра у римској провинцији Далмацији*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, књ. XXI, (1974/75).

<sup>15</sup> G. Contenau, *La civilisation phénicienne*, Paris 1926, p. 69 и д.

<sup>16</sup> *Grosser Historischer Weltatlas*, I Teil, H. Bengston u. V. Milojević, München 1958, 18/19, В3.

<sup>17</sup> Latte, Pauly-Wissowa, *Real. Encycl.* X, s.v. Kadmos, p. 1468.

<sup>18</sup> M. Ugolini, *Albania antica* I, p. 128, fig. 91—93.

Преко овог топонима и неки сувремене истраживачи држе као доказ о присутности Феничана у Епиру, односно у данашњој Албанији,<sup>19</sup> и оне сјекире албанско-далматинског типа које су особито бројне управо на овдашњим локалитетима, то би свједочанство још више поткријепили.

Од других мјеста која носе овај топоним ми ћемо споменути само нека. Тако се, на примјер, на отоку Китера налазило једно насеље под именом Phoenicus,<sup>20</sup> У горњем Египту, у близини ваде Hammat, налазило се насеље Phoenicon.<sup>21</sup> Успут да напоменемо да су се управо у близини тога насеља, односно у тој вади, налазила стара, добро позната египатска рудишта у којима су Феничани могли радити било као стручњаци било као заинтересирана страна у тамошњој експлоатацији. Такођер у Египту, овога пута на медитеранској обали, нешто више на запад од Александрије, налазила се поморска станица под називом Phoenicus.<sup>22</sup> Исти назив носила је једна мала лука на сјеверу Сицилије.<sup>23</sup> На концу да споменемо још два топонима под графицијом Foenix који се оба налазе на јужној обали Крете,<sup>24</sup> те исти назив једне ријеке која се налази на сјеверном Пелопонезу.<sup>25</sup>

За скоро све локалитете ових топонима можемо примјетити да су били лоцирани на морској обали, што значи да су представљале поморске станице, односно трговачка упоришта; међутим, имамо неколико случајева да су неки од тих локалитета лоцирани и у унутрашњости, у региону богатих рудишта.

Ако бисмо сада покушали да у изнијети проблем ових осталих топонима укључимо и нашу Фојницу, ствар је нешто другачија. Док, на примјер, за скоро сва остала насеља овог назива имамо понеку литерарну вијест код античких писаца и конкретан археолошки материјал који доказује везу тих насеља са Феничанима, дотле за Фојницу, у строгом смислу, тих и таквих доказа немамо. Она се нигдје не спомиње код старих писаца, а како смо рекли — ни археолошки налази нам, барем до данас, о томе ништа не говоре. Графицију нашег топонима познамо тек из средњовјековних извора и оно што је при томе особито карактеристично јесте то да се тај топоним кроз период неких седам стољећа средњег вијека у разним документима јавља у најразличитијим графичким варијантама, којима ћемо се овдје успут позабавити.

Када се у сувременој литератури расправља о Фојници, у осврту на њезин назив се обично пише ово: „Прије се звала

<sup>19</sup> V. Pajakowski, *Starożytny Epir i jego mieszkańcy*, Poznań 1970, p. 102.

<sup>20</sup> *Historischer Weltatlas* I, 18/19a, E6.

<sup>21</sup> *Ibidem*, I, 26a, D5.

<sup>22</sup> *Ibidem* I, 26a, AB2.

<sup>23</sup> Pauly-Wissowa, *Real-Encycl.*, V, p. 1553; *Historischer Weltatlas*, 30/316, E6.

<sup>24</sup> Pauly-Wissowa, *Real-Encycl.* V, p. 1156; *Historischer Weltatlas*,

<sup>25</sup> *Historischer Weltatlas* I, 18/19a, Ц4.



Хвојница, названа тако по дрвету хвоји“. Такво објашњење дају скоро сви савремени писци, било да је ријеч о Јиречеку,<sup>26</sup> Клаићу,<sup>27</sup> Јукићу,<sup>28</sup> Батинићу,<sup>29</sup> Матасовићу,<sup>30</sup> и тако редом. За тај закључак њима је послужила чињеница што су у неким документима старијег датума нашли назив „Хвојница“, из чега је слиједио њихов закључак, или су га преузели једни од другог. Међутим, да тај њихов закључак нема основе свједоче бројни подаци из најразличитијих средњовјековних докумената у којима се тај топоним јавља у најразличитијим графичким формама, гдје се најрјеђе сусреће варијанта којој је основа ХВОЈ-. Да бисмо успут видјели у којим све формама сусрећемо тај топоним, убрајајући ту средњовјековне изворе хронолошким редом, дат ћемо неколико карактеристичних примјера.

Тако на примјер из XIV стољећа у неким листинама често сусрећемо облик *Choynica*.<sup>31</sup> У једној листини краља Стјепана Твртка Твртковића, која датира из 1426. године, јавља се облик *Hvojnica*,<sup>32</sup> затим слиједе облици: *Howoiza*,<sup>33</sup> *Voinitza*,<sup>34</sup> *Fojniza*,<sup>35</sup> *Fojnizza*,<sup>36</sup> *Foinicza*,<sup>37</sup> *Fojnica*<sup>38</sup> *Foiniza*,<sup>39</sup> *Foinica*<sup>40</sup> итд. Из овог прегледа може се лако запазити да су све ове варијанте, које припадају разним стољећима, изведене из коријена *FOINIC* (*Phoinik*) којем је додан дочетак -ица. Како смо рекли, зависно од мјеста издавања појединог документа, а тиме и национално-језичке припадности самих писара који су састављали дотичне документе, ова основа се јавља у разној графици. Први глас *Ф* покоји пут се замјењује гласом *V*, па тако *Voiniza*, који пут гласом *X* или *XB*, па имамо облик *Howoiza* или *Hvojniza* и сл. У томе се, у ствари, види прилагођавање језичко-графичким формама писарница, односно канцеларија појединих писара. Из тога разлога, на примјер, у документима који потјечу из дуб-

<sup>26</sup> K. Jireček, *Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag 1879, p. 80.

<sup>27</sup> В. Клаић, *Босна*, Подаци о земљопису и повиести Босне и Херцеговине, Загреб, 1878, p. 150.

<sup>28</sup> Ј. Ф. Јукић, *Путописи и историјско-етнографски радови*, Сарајево 1953, p. 150 (поновљено издање).

<sup>29</sup> М. Батинић, *Фрањевачки самостан у Фојници*, Загреб 1913, p. 14.

<sup>30</sup> Ј. Матасовић, *Фојничка регеста*, Споменик СКА, LXVII, (1930), II p, p. 61.

<sup>31</sup> K. Jireček, o.c., p. 80.

<sup>32</sup> E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892, DCLXVI, p. 125.

<sup>33</sup> Ibidem, p. 150, DCCXXXIV, докуменат од 17. децембра 1435.

<sup>34</sup> Ibidem, p. 34,1 MCCXXVIII, докуменат од 22. јула 1594.

<sup>35</sup> Ibidem, p. 377, MCCCLVI, докуменат од 10. децембра 1625.

<sup>36</sup> Ibidem, p. 424, MCCCXXIII, докуменат од 15. јуна 1635; MCCCXIV, p. 416, докуменат од 22. јуна 1634; MCCCXIX, p. 420, докуменат од 2. марта 1635; MCCCXLI, p. 502, докуменат од 30. марта 1661; MCCCLI, p. 511, докуменат од 20. априла 1664.

<sup>37</sup> Ibidem, p. 440, MCCCLII, докуменат од 25. априла 1642.

<sup>38</sup> Ibidem, p. 515, MCCCLXI, документи из 1669—77.

<sup>39</sup> Ibidem, p. 535, MCCCLXXVI, докуменат од 15. дец. 1698.

<sup>40</sup> Ibidem, p. 533, MCCCXCVIII, документи из XVIII стољећа.

ровачких писарница сусрећемо опет низ графичких варијаната, па тако: Quoyniza, Choynica, Chuoiniza, Coyniza и сл. Може се лако примијетити да су то латинске, односно италијанске графичке варијанте у којима се глас Ф увијек покушава соституирати гласом Q, CO, или CH, исто као и додатак -ица са -iza или isa (ика). Исти је случај и са гласом Ј који се понеки пут соституира гласом I или Y (Foinica, Choynica). У више случајева глас Z, који овдје има константну вриједност гласа C, је удвојен, или се испред њега ставља глас C (Foinizza, Foinicza). Интересантно је споменути да се основна варијанта овог топонима (Фојница, Хвојница), јавља у свим документима који потјечу исто тако из периода турске присутности у овим крајевима, односно из њихових писарница. То значи да ни они нису мијењали форму, нити су је прилагођавали својим језичним захтјевима. Познато је да се томе не прибјегава само у случајевима када се ради о јаким топономастичким традицијама.

Из горе изнијетог може се закључити да први графички помен топонима Фојница потјече тек из XIV стољећа, и од тада па све до XIX стољећа јавља се у разноврсним варијантама, али у ствари имамо двије основне: то је Фојница и Хвојница. Ако би се давала предност једној од њих, тј. која је примарна, одговор би био јасан: добро је и јасно познат однос гласа ХВ и Ф, јер они у ствари имају исту, како графичку тако и гласовну вриједност, што значи да је потпуно идентичан облик Хвојница наспрам Фојница (ср. облик: квала и фала). У односу на графички облик Хвојница постоји, истина, и друго, пучко тумачење. Наиме, тумачи се да је Хвојница (топоним) добила име по дрвету хвоји, којим су некоћ обиловала брда око Фојнице, те стога Хвојница. У складу с тим тумачењем тако је писао и Јукић, Клајић, Батинић, Матасовић и други. Јиречек је томе питању дао нешто потпунију интерпретацију којом је недвојбено покушао тај топоним везати за вегеталије. Да би поткријепио своју тврдњу, навео је неке сличне топониме у Чешкој за које се, наводно, држи да су названи по вегеталијама, то је насеље Chvojenec и Chvojenec.<sup>41</sup> Нема сумње да је такво тумачење испразно из низа разлога. Наиме, када је ријеч о тим старијим писцима који су се бавили овим проблемом, сасвим је разумљиво да њихове интерпретације нису могле добити задовољавајућу форму, јер у томе треба свеобухватно узети проблем много ширег радијуса, а не се ограничити само на пучко тумачење и изналагање случајних језичко-графичких конкорданси. Да бисмо још боље илустрирали овај навод, навест ћемо један други случај интерпретације тог карактера. Наиме, када је

<sup>41</sup> К. Јирећек, о.с., р. 80. По њему: chvoji, chvoj = бор или опћенито црногорична шума (на чешком језику); на руском: цхвоја = јелова шишарка, па сходно томе од тога деривира и назив ова два топонима у Тешкој.

Микољи писао своју „Повијест жељеза и жељезног обрта у Босни“ (објављена тек недавно), осврћући се на проблем експлоатације жељеза на подручју Босне у претхисторијско доба, написао је да су Феничани у својој трговачкој експанзији основали и саму Фојницу, без икаквог попутног објашњења. Осврћући се на овај топоним, даље наводи, нама већ познато тумачење да би тај назив вукао подријетло од назива „хвоја“, но даље наставља: „Ипак је највјеројатније да јој назив долази од ријечи »foina«, што бјеше средовјечни италијански назив за важан артикал дубровачке трговине, куновину, коју истичу многе дубровачке исправе. По њима би Фојница била заправо „Куновица“, извозно мјесто, сабиралиште на западу тражене куновине“.<sup>42</sup> Скоро да је сасвим сувишно примјетити слједеће: назив „фоина“, заправо „фаина“ је тек случајне подударности са коријеном нашег топонима, иначе како би се онда тумачио однос тог италијанског облика наспрам оних бројних топонима исте основе које смо напријед споменули, а чија је доб постојања и оснивања, како знамо, далеко старијег датума него што би се тај италијански назив могао с њима довести у било какву везу. Према томе, и то Микољијево тумачење не заслужује никакву пажњу. Међутим, за нас је интересантан његов, већ поменути, навод да су Фојницу основали Феничани. Мада не даје никакво поближе објашњење за тај навод, оно има посебан значај, јер је то изнио човјек који је темељито изучио старо рударство на овој територији. Можемо закључити да је до те тврдње дошао сасвим спонтано истражујући рудну експлоатацију на територији Босне из претхисторијског доба. У нашем тумачењу ми смо посебан акценат ставили на материјална добра која су, у сваком случају, имала водећу улогу у зближавању разних народа, а када је ријеч о металима, та улога тада добија посебан значај. Феничанима, који су обилазили скоро читав ондашњи познати свијет у потрази за металима, скоро да је незамисливо да су им остали непознати босански рудници, прије испиралишта злата којима су биле пребогате средњобосанске ријеке и потоци. Према томе, трагови и остаци те експлоатације обављене још у претхисторијско доба, недвојбено наводе сваког истраживача на сасвим одређени закључак — да су у тој богатој експлоатацији Феничани имали веома велики удио. Какав се процес све одвијао у доба те експлоатације, колико су сами домороци од тих рудника имали добити, то ће нам, вјеројатно, за увијек остати тајна. Сасвим је сигурно да су у исто вријеме они управо били честим разлогом да постану прва мета разних освајача, продора, предметом међуплеменским споровима и сл. У томе погледу можемо навести случај провале Келта, којом приликом су показали особит интерес за рударска подручја, затим бррбу илирских племена на овом дијелу Босне око експло-

<sup>42</sup> В. Микољи, *Повијест жељеза и жељезног обрта у Босни*, Зеница, 1969, р. 6.

атације руда, минерала и сл.<sup>43</sup> Нема сумње да је таквих случајева било на претек, док су нам само неки догађаји с тиме у вези познати, захваљујући записима античких писаца. На концу да се подсјетимо да се на овоме рударском подручју формирала једна од највећих илирских култура (Гласинац), да су у овоме региону обитовали Десидијати, чија нам је улога добро позната у илирском устанку и чија је моћ свакако почивала на доброј опскрби у оружју.

У вези с нашим питањем потребно је да се осврнемо на још један сувремени топоним који је у потпуности идентичан нашој Фојници. Овај други, који се односи на Фојницу код Гацка у Херцеговини, за нас је интересантан из низа разлога. Херцеговачка Фојница је сасвим мало мјестанце којем нема спомена у старијим, тј. средњовјековним документима. Када је Дедијер писао своје познато географско-етничко дјело о Херцеговини, за тамошњу Фојницу је ставио ово: „Сељаци зову село Војницом (Фојницом) и мисле да је добило име стога што се овдје увијек скупља војска“.<sup>44</sup> Дакако, то је пучка етимологија и за наше питање нема никакву вриједност, тим више што је рецентна творевина, али за нас је свакако интересантна појава тог топонима у овом дијелу Херцеговине, тим више што је најближи локалитет босанској Фојници који носи топоним о којем овдје расправљамо.

Херцеговачки топоним нам је познат једино у садашњој графичкој варијанти, не узимајући пучку варијанту изговора гдје се глас Ф изговара као V, па тако имамо Војница. Видјели смо да исти случај налазимо и за нашу Фојницу, па тако имамо графичку варијанту Voinitza, како гласи на једном документу из 1594. године.<sup>45</sup> Но, за топоним херцеговачке Фојнице важна је једна друга чињеница. Наиме, она лежи на једној малој ријечици која носи назив Ђеропе (Djöröpe) — старији назив, будући да се назива и новијим називом Заломка. Овај апелатив Ђеропе, без сумње, да потјече од илирског коријена који без резерве можемо довести у везу са именом илирског племена Дериопа (Derriopes), којег спомиње Птоломеј,<sup>46</sup> а које се може локализирати некако управо у ово подручје. Овај елеменат је за наше питање од посебног значаја, јер доказује један чити сурвиванс и то управо уз топоним који је предмет наше студије.

<sup>43</sup> Овдје мислимо на оне познате сукобе између Ардијејаца и Аутаријата до којих је долазило због неких сланих извора у средњој Босни, како нас о томе извјештавају неки антички писци, међу којима и Страбон. О томе види: Е. Имамовић, *Из историје експлоатације соли у Босни и Херцеговини*, Историјски записи, књ. XXIX, св. 1—2, Титоград 1972, р. 161—169.

<sup>44</sup> Љ. Дедијер, *Херцеговина*, Етнографски зборник, СКА, књ. XII, (1909), р. 359.

<sup>45</sup> Е. Fermendžin, о.с., р. 341, MCCXXVIII, докуменат од 22. јула 1594.

<sup>46</sup> G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, р. 36, ff. 53, 156, 178.

У вези овог топонима са нашим, или оним другим набројаним по Медитерану, за сада не бисмо могли ништа одређеније рећи јер не посједујемо изворну грађу преко које бисмо могли сазнати нешто више о карактеру овог региона, природним ресурсима и другим важним запажањима, као што је био случај са босанском Фојницом. Сами облик топонима нам доказује да би се, евентуално, могла тражити нека веза оног карактера којом се и овај топоним доводи у везу са основним карактерима оваквих топонима о којима смо већ горе расправљали.

Ско се скоро сви познати топоними у медитеранском базену било које варијанте (Phoinike, Phoinice, Phoinix и сл.) вежу за Феничане, онда сматрамо да нисмо погријешили ако смо и наш топоним покушали везати за њих. Како смо видјели за ту нашу тврдњу постоји широка основа. Чини нам се да је у нашем случају основни проблем тај што се наша Фојница под тим називом јавља у писаним изворима тек у периоду средњег вијека, што спет не мора да значи да би то била рецентна топономастичка творевина, а исто тако и урбана. Међутим, морамо имати на уму основну чињеницу, а то је да је топономастичка традиција на свим странама и код свих народа најјачи предајни елеменат који насљеђују касније генерације, било да се ради о индигеном или новодошлом етничком елементу, па се стога и тај топоним, иако би потјеццао од Феничана, а то значи из конца II миленија ст. е., могао пренијети до наших дана и усменом традицијом. Да је тако могло бити то нам доказују бројни примјери из осталих крајева Медитерана. Осим тога, предстојећи археолошки радови који ће се подузети у фојничком региону могли би дати таквог материјала који би у наш проблем унијели нешто јаснију представу, а тиме би и наша теза о вези овог топонима са Феничанима постала знатно реалнија.

*Др Енвер Имамовић*